

Література

1. Вакулич Т.М. Співзалежність жінок у сімі як психологічна проблема. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Психологія. № 2 (2). 2012. С. 3–11.
2. Галушко, Л. Я., & Амурова, Я. В. (2023). Глибинно-психологічні чинники співзалежних стосунків суб'єкта. Наукові записки. Серія: Психологія, (1), 14–21.
3. Григор'єва О.В. Психологічні межі особистості та метод оцінки їх сформованості. Наука і освіта. 2013. № 1–2. С. 8–13.
4. Макаренко С. І. Соціальні передумови виникнення залежної поведінки в молодіжному середовищі. Соціальна робота та соціальна освіта. 2019. № 4(1). С. 91–97.
5. Самара О.Е. Особливості переживання емоцій сорому і провини у співзалежних жінок. Сучасні підходи та технології соціальнопсихологічної та корекційної роботи з різними віковими групами населення: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, 20-22 червня 2014 року / гол. редкол.: Л.М. Дунаєва ; ОНУ ім. І.І. Мечникова, Ін-т інноваційної та післядипломної освіти [та ін.]. Одеса : Одеський нац. ун-т, 2014. с. 302–306.
6. Сорокіна О.А. Психологія залежності: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О.А., 2014. 180 с.

Рень Л.В.

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи та освітніх і педагогічних наук, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, кандидат педагогічних наук, доцент, магістр психології, м. Чернігів, Україна

КОНЦЕПТ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У ГРУПАХ ПІДТРИМКИ

У сучасному світі, що характеризується високою динамікою соціальних змін, економічною нестабільністю, наслідками пандемій, військовими конфліктами та масовими переміщеннями населення, дедалі більшого значення набувають неформальні об'єднання людей, створені для спільного подолання життєвих труднощів. Групи підтримки, які виникають як на основі спільних проблем (хронічні захворювання, втрата близьких, залежності, травматичний досвід, вимушене переселення), так і на ґрунті спільних цінностей (волонтерство, взаємодопомога в громадах), стають важливим елементом соціальної структури сучасних суспільств.

В Україні, яка переживає глибокі трансформації та протистоїть зовнішній агресії, роль груп підтримки набуває критичного значення, адже вони часто

компенсують неефективність або перевантаженість формальних інституцій. Як зазначає Ю. Серета, українське суспільство характеризується тривалою традицією недовіри до соціальних інститутів, особливо тих, що спрямовані на забезпечення порядку, тоді як довіра насамперед проявляється в мережі найближчих соціальних зв'язків [6].

Ефективність функціонування груп підтримки важко пояснити виключно психологічними, економічними чи соціальними чинниками. Ключову роль тут відіграє феномен, який у сучасній науці отримав назву «соціальний капітал». Розуміння цього концепту, його структури та механізмів дії в межах груп підтримки дозволяє пояснити природу взаємодопомоги, з'ясувати ефективні стратегії підвищення стійкості (resilience) спільнот в умовах кризи.

Мета тез – теоретичний аналіз сутності та механізмів функціонування соціального капіталу в групах підтримки.

Як зазначає Л. Ніколаєв [4], група підтримки – це спільнота осіб, які зустрічаються для обміну досвідом, емоційною підтримкою та інформацією щодо певних проблем або захворювань. Однак незалежно від конкретного контексту, такі групи мають значний вплив на покращення якості життя учасників, забезпечуючи їх емоційною, соціальною та інформаційною опорою. Вони можуть існувати у формальному форматі, організованому фахівцями, або виникати стихійно – як результат потреб самих людей. Основна ідея груп підтримки полягає у створенні безпечного середовища, де кожен може відкрито висловлювати свої переживання без страху бути засудженим.

Групи підтримки, незалежно від того, чи йдеться про ініціативи для осіб із хронічними захворюваннями, групи взаємодопомоги для внутрішньо переміщених осіб чи спільноти людей, які пережили травматичний досвід, є прикладом того, що науковці називають соціальним капіталом. Це поняття вийшло за межі суто академічного дискурсу, ставши ключем до розуміння перетворення неформальних зв'язків та довіри на ресурс для подолання криз та забезпечення добробуту й відновлення людей.

Поняття соціального капіталу було введено французьким соціологом П. Бурдьє у 1980 р. Він використовував його для позначення соціальних зв'язків, здатних приносити суспільству користь та прибуток.

Теоретико-методологічне підґрунтя концепту соціального капіталу було закладене в роботах П. Бурдьє, Дж. Коулмана та Р. Патнама, кожен із яких, залежно від предмета дослідження, акцентував на різних аспектах цього явища.

Як зазначає Д. Алексєєнко, попри спільне поле аналізу, ці автори наділяють соціальний капітал різним змістом, так П. Бурдьє розглядає його передусім як інструмент індивідуальної вигоди в боротьбі за статус, Дж. Коулман – як продуктивний ресурс для зниження трансакційних витрат, а Р. Патнам – як основу колективної дії та ефективної демократії [1]. Саме синтез цих підходів є підґрунтям для аналізу груп підтримки, адже він дозволяє врахувати як індивідуальні вигоди учасників, так і загальносуспільні наслідки завдяки їхній діяльності.

На думку Ф. Фукуями, соціальний капітал не може бути створений індивідами, які діють окремо один від одного на їхній власний розсуд: «Цей вид капіталу заснований на поширенні більше соціальних цінностей, ніж індивідуальних. Так що досягти його формування значно складніше, ніж інших форм людського капіталу, але також це і від того, що він базується на етичній звичці, яку також складно змінити або знищити» [7]. Соціальний капітал має синергетичний ефект, завдяки якому суспільство значно швидше й ефективніше, мінімізуючи власні витрати, здатне продовжувати поступальний рух саморозвитку.

У класичному визначенні П. Бурдьє, соціальний капітал – це сукупність реальних і потенційних ресурсів, що пов'язані із включенням людини в стійкі мережеві відносини взаємних зобов'язань або визнання [8]. У контексті груп підтримки це означає, що людина, яка стикається зі складною життєвою ситуацією, завдяки членству в такій групі отримує доступ до ресурсів (інформації, емоційної підтримки, матеріальної допомоги), яких вона була б позбавлена, діючи самостійно. При цьому П. Бурдьє наголошував, що соціальний капітал ніколи не є повністю відокремленим від економічного та культурного капіталів; він може конвертуватися в них і навпаки. У групі підтримки ця конверсія відбувається постійно, адже довірчі відносини перетворюються на матеріальну допомогу (наприклад, на лікування), а спільні знання – на підвищення соціального статусу окремих учасників, які стають неформальними лідерами.

Найбільш релевантним для аналізу груп підтримки видається підхід Р. Патнама. Досліджуючи демократію в Італії, він довів, що соціальний капітал – це традиції соціальної взаємодії, які передбачають норми взаємності й довіри між людьми та широке розповсюдження добровільних асоціацій [5]. Саме добровільні асоціації є «школою» громадянської активності. Групи підтримки в цьому сенсі виступають ідеальним прикладом таких асоціацій, де формується горизонтальна мережа солідарності, яка не замикається на особистій вигоді, а створює загальне благо – психологічний комфорт та соціальний порядок.

В. Деркач, розвиваючи цю ідею, визначає соціальний капітал як якість, що характеризує соціальні мережі з точки зору відтворюваності суспільних взаємин, які забезпечують солідарну кооперативну взаємодію індивідів та груп з певною ефективністю виробництва благ [2]. Саме здатність до самовідтворення робить групи підтримки стійкими у часі. Коли одна людина отримує допомогу, а потім, одужавши або подолавши кризу, сама стає волонтером або фасилітатором групи, відбувається відтворення соціального капіталу.

Застосування загальної теорії до особливостей груп підтримки дає змогу виокремити *ключові елементи соціального капіталу*:

- довіра як базовий актив. У групах підтримки довіра набуває форми вразливої довіри. Учасники діляться найбільш інтимними переживаннями (хвороба, насильство, втрата), сподіваючись на емпатію, а не на засудження. Як зазначає Ю. Середа, в Україні спостерігається високий рівень довіри до найближчого кола (родичів, друзів) та низький рівень інституційної довіри [6]. Група підтримки заповнює цей розрив: вона є своєрідним найближчим колом, де правила гри зрозумілі, а ризик зради мінімальний через спільність травми;

- соціальні мережі та норми взаємності. Група підтримки створює щільну зв'язуючу мережу (*bonding social capital*), яка будується на принципі «тут і тепер». На відміну від формальних організацій, у таких групах діє принцип негайної взаємності. Дж. Коулман називав це «зобов'язаннями та очікуваннями» [3]. Це проявляється у такому: якщо сьогодні я підтримав учасника, я маю моральне право розраховувати на підтримку завтра. Це створює «кредити довіри», які є валютою групи;

- спільні цінності та норми. Для групи підтримки критично важливими є норми конфіденційності, прийняття та відсутності осуду. Як показує досвід роботи груп Анонімних Алкоголіків або онкохворих, порушення цих норм веде до краху групи. Отже, соціальний капітал тут підтримується наслідками для порушника – аж до соціальної ізоляції.

Соціальний капітал у групах підтримки виконує низку унікальних *функцій*, які конвертують абстрактні зв'язки в реальні ресурси:

- стійкість (*resilience*). У ситуації кризи (війна, втрата роботи, хвороба) людина, яка має доступ до групи підтримки, демонструє вищу адаптивність. Це підтверджує положення Р. Патнама про те, що соціальний капітал є ключем до ефективної відповіді на виклики [5]. Дослідження українських громад після 2014 р. та 2022 р. свідчать, що волонтерські групи підтримки (евакуація, гуманітарна

допомога) виникали стихійно саме завдяки наявному соціальному капіталу або швидко створювали його на основі спільної травми.

інформаційний канал. У групах підтримки відбувається швидкий обмін специфічною інформацією, яку важко знайти в офіційних джерелах: який лікар кращий, як отримати соціальні виплати, як долати побутові труднощі з інвалідністю. Дж. Коулмен наголошував на здатності соціальних структур до передачі інформаційних потоків [3]. У групі підтримки цей потік стає цільовим та достовірним;

конверсія капіталів. П. Бурдье показав, як соціальний капітал конвертується в економічний [8]. У групах підтримки це видно найкраще, оскільки довірчі відносини призводять до збору грошей на лікування, безоплатної передачі речей, матеріальної підтримки. Соціальний капітал стає механізмом неформального перерозподілу ресурсів там, де держава або ринок виявляються неефективними.

Разом з тим, концепт соціального капіталу має і зворотній бік, що має бути взятий до уваги. Р. Патнам та його послідовники розрізняють зв'язуючий соціальний капітал (внутрішньогруповий) та об'єднуючий (міжгруповий) [5]. Як зазначає Ю. Середя, українському суспільству притаманний дефіцит саме об'єднуючого капіталу [6]. Групи підтримки часто генерують потужний зв'язуючий капітал («ми – хворі на цукровий діабет», «ми – ветерани»), що створює відчуття захищеності всередині. Однак надмірна згуртованість може призвести до негативного соціального капіталу – ізоляції групи, ворожості до «чужих», або формування ренто-орієнтованої поведінки (вимога особливих пілг, конкуренція за ресурси з іншими групами). Ф. Фукуяма застерігає, що суспільства, де домінує кумівство та замкнені мережі, вважаються несучасними [7].

Таким чином, концепт соціального капіталу дає розуміння природи груп підтримки. Ці групи виникають не просто як сукупність індивідів зі спільною проблемою, вони виступають як цілеспрямована соціальна мережа, що продукує довіру, норми взаємності та кооперацію. У синтезі наукових підходів групи підтримки постають унікальним соціальним інститутом, який компенсує недоліки формальних інституцій. Для українського суспільства, що переживає трансформації та війну, розвиток груп підтримки є психологічною допомогою, а також стратегічним ресурсом відновлення соціальної структури.

Література

1. Алексеенко Д.Д. Теорія соціального капіталу як методологічне підґрунтя дослідження результативності інституціональних реформ. *Економічний вісник*. 2017. № 3. С. 21–27. URL: https://ev.nmu.org.ua/docs/2017/3/EV20173_022-028.pdf

2. Деркач В. Л. Соціальний капітал (концептуальний нарис). *Політологічний вісник*. 2016. Вип. 65. С. 99–106. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f34f23d0-8f69-4737-96ce-ab2ee01dd9d4/content>
3. Коулман Дж. Капітал соціальний і людський. *Суспільні науки і сучасність*. 2001. № 3. С. 121–139.
4. Ніколаєв Л.О. Феоменологія груп підтримки в умовах сучасних соціальних викликів України. *Вісник Національного університету оборони України*. №83(1), С. 123–136. URL: <https://visnyk.nuou.org.ua/article/view/312730/311784>
5. Патнам Р. Творення демократії. Традиції громадської активності в сучасній Італії. Київ: Основи, 2001. 302 с.
6. Серєда Ю.В. Роль соціального капіталу в модернізації українського суспільства. *Український соціум*. 2014. № 2 (49). С. 55–68. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2014/04/54-70_no-2_vol-49_2014_UKR.pdf
7. Fukuyama F. Trust: The social virtues and the creation of prosperity. New York: A Free Press Paperbacks Book, 1996.
8. Martti Siisiäinen. Two Concepts of Social Capital: Bourdieu vs. Putnam. Trinity College, Dublin, Ireland July 5-8, 2000. URL: https://www.researchgate.net/publication/200031251_Two_Concepts_of_Social_Capital_Bourdieu_vs_Putnam/link/54882dee0cf268d28f078ee7/download?tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19

Романєва А.В.

Здобувачка III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, спеціальність А 2 «Дошкільна освіта», факультет дошкільної і спеціальної освіти та історії Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, Україна
Науковий керівник – викладач кафедри теорії та методик дошкільної освіти Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради **Балла Л.В.**

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ УВАГИ
ДОШКІЛЬНИКІВ У ПРОЦЕСІ ВПРОВАДЖЕННЯ
ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИХ ІГОР